

ROZDZIAŁ 3. WIEDZA I KOMPETENCJE DZIECI MŁODSZYCH UMOŻLIWIĄJĄCE IM ŚWIADOMĄ PERCEPCJĘ RZECZYWISTOŚCI

MARIA BULERA

MARIA GŁADYSZEWSKA

STAN WIEDZY DZIECI SZEŚCIOLETNICH O KRAJU OJCZYSTYM

W przedszkolu stwarza się optymalne warunki dla rozwoju społeczno-moralnego dzieci już od wczesnych lat życia, wyposaża się je w elementarną wiedzę o człowieku, środowisku biologiczno-społecznym, organizuje się wiele okazji do zdobywania społecznych doświadczeń.

Argumentacja naukowa stwierdza ponad wszelką wątpliwość, że okres wczesnego dzieciństwa zasadniczo waży na tym, kim się dziecko stanie, jak przebiegać będzie jego życie, co w nim osiągnie. Oznacza to, że lata dorosłości, kształt społeczeństwa i system uznawanych przez nie wartości, zależy w znacznym stopniu od jakości wychowania najmłodszych dzieci¹. Jest to więc wielka szansa dla wychowania, by między innymi przygotować dzieci do podjęcia zadań na rzecz własnego narodu i kraju, wyrobić poczucie odpowiedzialności za jego rozwój i przyszłe miejsca wśród innych krajów.

W placówkach przedszkolnych, zgodnie z propozycjami programu², wykorzystuje się różne sposoby realizacji współczesnego wychowania patriotycznego, zwraca się uwagę na rozwijanie pozytywnych nastawień wobec ojczyzny oraz jej zakresów: symboli narodowych, obyczajów i tradycji, przyrody, ludzi i ich działalności, kultury dawnej i współczesnej oraz mowy polskiej.

Dzieci nie zdobywają wielkiej wiedzy o własnej ojczyźnie, ale angażując się emocjonalnie zapamiętują różne zjawiska i wydarzenia. Zrozumienie wielu obrazów i przeżyć wyniesionych z dzieciństwa najprawdopodobniej przyjdzie później - to one ułożą się w wartości, których człowiek dorosły będzie strzegł³.

W niniejszym artykule podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na następujące pytanie: Czy częste poruszanie w przedszkolu problematyki związanej z kształtowaniem u dzieci właściwego stosunku do rodziny, bliskiego i dalszego środowiska oraz kraju gwarantuje możliwość ukształtowania pełnego, rozległego, bogatego obrazu Ojczyzny w umysłach dzieci sześciolletnich?

Aby odpowiedzieć na postawione pytanie przeprowadzono w tym zakresie badania w losowo wybranych 30 placówkach miejskich przedszkoli w Bydgoszczy. Objęto nimi 575 dzieci z najstarszej grupy przedszkolnej. Sprawdzone za pomocą ustalonego zestawu pytań w formie rozmowy kierowanej stan wiedzy dzieci o własnej Ojczyźnie. Badanie przeprowadzono pod koniec roku szkolnego. Uwzględniono w zaplanowanym zestawie pytań następujące zagadnienia:

1. Przynależność narodowa
2. Symbole narodowe
3. Znajomość Ojczyzny
4. Znajomość historii Polski

W tabeli 1. przedstawiono uzyskane dane w tym zakresie, uwzględniając grupy przedszkoli podzielonych ze względu na częstotliwość podejmowania w pracy wychowawczo-dydaktycznej tematów kompleksowych, sprzyjających kształtowaniu nastawień patriotycznych.

W badaniach nad sposobami realizacji wychowania patriotycznego stwierdzono, że w placówkach przedszkolnych z różną częstotliwością realizuje się tematy kompleksowe sprzyjające kształtowaniu obrazu ojczyzny u dzieci sześciolletnich. W związku z zaistniałym stanem faktycznym podzielono badane przedszkola na trzy grupy:

- A - Gdzie problematykę wychowania patriotycznego realizuje się systematycznie.
- B - Gdzie wychowanie patriotyczne realizuje się rzadko.
- C - Gdzie tylko sporadycznie uwzględniają nauczycielki w procesie edukacyjnym wychowanie patriotyczne.

Tabela 1. Znajomość zagadnień składających się na obraz Ojczyzny

Lp.	Zagadnienia składające się na obraz Ojczyzny	Grupy przedszkoli						Wartość przeciętna
		A		B		C		
		n=367	%	n=136	%	n=72	%	
1.	Przynależność narodowa	358	97,5	105	77,2	56	77,7	84,1
2.	Symbole narodowe	363	98,9	118	86,7	53	73,6	86,4
3.	Znajomość pojęcia Ojczyzna	336	91,5	107	78,7	49	79,4	79,4
4.	Znajomość historii Polski	202	55,0	50	36,8	20	27,1	39,7
	Wartość przeciętna	85,7		69,8		61,8		72,4

Na podstawie wyników umieszczonych w tabeli 1. można powiedzieć, że 72,4 % dzieci uczęszczających do najstarszej grupy przedszkolnej wykazało się znajomością zagadnień składających się na obraz rodzinnego kraju. Jednak przedszkola nie gwarantują jednakowego przygotowania w tym zakresie. Wyższe bowiem wyniki uzyskały dzieci uczęszczające do przedszkoli, w których często porusza się problemy wychowania patriotycznego. Wymienione w tabeli zagadnienia znało 85,7 % dzieci z grupy przedszkoli zaliczonej do A. W pozostałych przedszkolach odsetek dzieci znających zagadnienia był mniejszy: o 15,9 % w grupie B przedszkoli oraz o 23,9 % dzieci z przedszkoli zakwalifikowanych do grupy C.

Na tle powyższych rozważań optymistyczny zdaje się być jednak fakt, że zdecydowanie u większości dzieci z badanej populacji próbuje się ukształtować bogaty obraz Ojczyzny na miarę ich możliwości.

Spśród zagadnień kształtujących pozytywny stosunek i wiedzę o ojczystym kraju największą trudność sprawiły dzieciom te kwestie, w których odwoływano się do znajomości historii Polski. Tematów kompleksowych poświęconych zbliżaniu dzieciom wybranych bohaterów narodowych i sławnych Polaków realizuje

się niewiele w ciągu roku, co niewątpliwie ma wpływ na wiedzę dzieci w tym zakresie.

Wyniki badań przedstawione w tabeli 1. wskazują również, że 84,1 % badanych dzieci posiada ukształtowane poczucie przynależności narodowej. W każdej grupie przedszkoli, choć z różną częstotliwością podejmowano tę problematykę, przybliżając dzieciom nazwę własnego kraju, miasta, ukazując piękno języka ojczystego, którym posługują się wszyscy Polacy.

Znajomość symboli narodowych opanowały dzieci sześciolatnie z badanych przedszkoli w zadowalającym stopniu, o czym świadczy wysoki procent dzieci, które potrafiły nazwać te pojęcia (86,4 %).

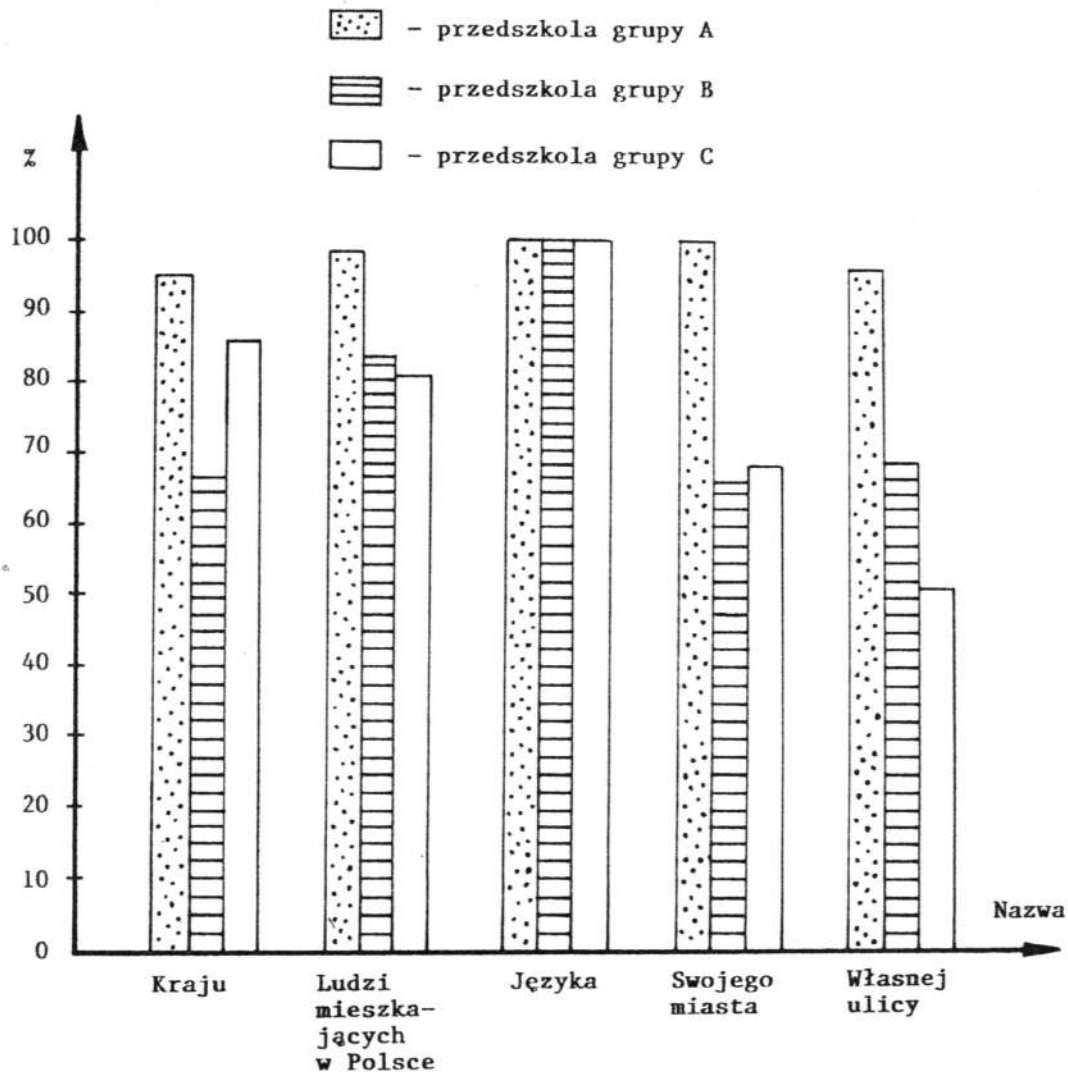
Kształtując u dzieci obraz ojczyzny, nauczycielki w przedszkolach najczęściej podejmowały działania edukacyjno-wychowawcze związane z budzeniem przywiązania do rodzinnego krajobrazu, rozwijały zainteresowania pięknem i bogactwem kraju. Częste proponowanie dzieciom tematyki z tego zakresu, umożliwiło sześciolatkom udzielenie poprawnych odpowiedzi podczas rozmowy kierowanej na pytania zawarte w grupie zagadnień "znajomość Ojczyzny" na poziomie 79,4 %.

W rozmowie kierowanej zwrócono uwagę na podstawowe pojęcia i nazwy składające się na rozumienie pojęcia Ojczyzna przez dzieci. Znajomość tych nazw to załączki postawy obywatelskiej i rdzeń świadomości narodowej małych Polaków.

Określając poczucie przynależności narodowej u dzieci, przyjęto jako wskaźniki nazwę rodzinnego kraju, nazwę ludzi mieszkających w Polsce, nazwę języka, którym posługują się mieszkańcy Polski, nazwę swojego miasta oraz nazwę ulicy, przy której mieszkają badane dzieci. Rezultaty badań w tym zakresie przedstawiono na rysunku 1. Z jego analizy wynikają następujące spostrzeżenia:

- A. Określenie nazwy kraju nie sprawiło dzieciom sześciolatnim większych trudności. Wystąpiły one jedynie w podaniu pełnej nazwy kraju - Rzeczpospolita Polska. Tę nazwę podało 13 % dzieci z grupy A przedszkoli, gdzie często podejmowano tematy przybliżające dzieciom ojczystą ziemię. Najczęściej dzieci używały nazwy Polska i tę odpowiedź przyjęto za poprawną.
- B. 87 % dzieci poprawnie nazwało ludzi żyjących w Polsce - Polacy. Z tą nazwą nie mogło sobie poradzić tylko kilkoro dzie-

ci z grupy A (3,3 %), B (16,2 %) i C przedszkoli (19,5 %). Podawane błędne określenia to mieszkańcy, ludzie, co może świadczyć o tym, iż nazwa ta nie została u tych dzieci dostatecznie utrwalona.

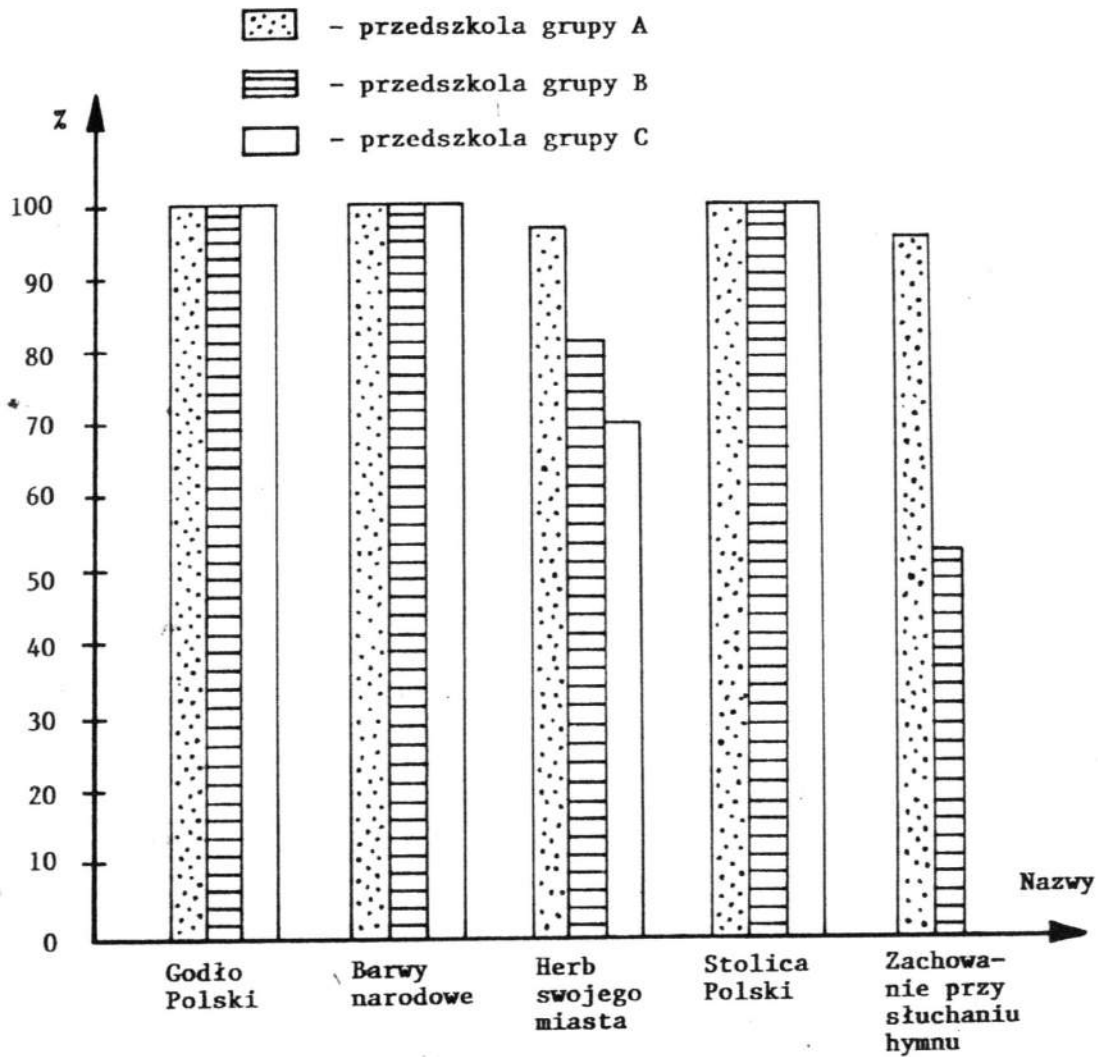

Rys. 1. Znajomość nazw określających poczucie przynależności narodowej przez dzieci sześciolatnie

- C. Zadowolający jest wynik związany ze znajomością przez dzieci nazwy języka, którym mówią Polacy. Dzieci ze wszystkich grup przedszkoli (100 %) bezbłędnie określiły jego nazwę. O rozumieniu tego pojęcia świadczy fakt, iż wielokrotnie dzieci uzasadniały odpowiedź, tłumacząc badającemu, że znają również inne prócz polskiego języka, na przykład język angielski, którym mówią Anglicy itp.
- D. Zaskakującym w badaniach okazał się taki stan rzeczy, iż nie wszystkie dzieci sześciolatki potrafiły podać nazwę swego miasta. Sześciolatki z grupy przedszkoli A podawały odpowiedź bezbłędną (100 % dzieci), natomiast poprawną nazwę swego miasta w grupie B przedszkoli potrafiło podać 67,6 % dzieci, a z grupy C przedszkoli 68 % ich rówieśników. Błąd we wszystkich przypadkach polegał na tym, iż dzieci zamiast nazwy "Bydgoszcz" podawały "Polska". Taki stan rzeczy wynikać może z tego, iż zbyt mało podjęto w działalności pedagogicznej przedszkola starań, by utrwalić u dzieci nazwę rodzinnego miasta.
- E. Nazwa ulicy, przy której mieszkają dzieci to ich najbliższe otoczenie, Ojczyzna prywatna. Z podaniem nazwy ulicy większość dzieci sześciolatków nie miała trudności. Odpowiedzi poprawnej na zadane pytanie udzieliło 95,6 % dzieci z przedszkoli zakwalifikowanych do grupy A, 68,4 % do grupy B oraz 50 % do grupy C. Na podkreślenie zasługują tu niektóre odpowiedzi dzieci z przedszkoli grupy A, które przy podaniu nazwy swojej ulicy, potrafiły ją wyjaśnić, kojarząc nazwę ze znanym Polakiem lub wydarzeniem historycznym. Oto one:
- (Radek, lat 6, Przedszkole 35) "Moja ulica nosi nazwę Marii Skłodowskiej-Curie, była ona znanym na świecie naukowcem";
- (Piotr, lat 6, Przedszkole 3) "Mieszkam przy ulicy Józefa Dwernickiego, jako generał zasłużył się dla Polski";
- (Monika, lat 6, Przedszkole 30) "Moja ulica nosi nazwę znanego dzieciom i Polakom ilustratora bajek dla dzieci - Jana Marcina Szancera";
- (Kamil, lat 6, Przedszkole 3) "Mieszkam przy ulicy Juliana Słowackiego. Jest on znanym polskim pisarzem";
- (Magda, lat 6, Przedszkole 35) "Moja ulica nosi nazwę kompozytora - Chopina".

Znajomość symboli narodowych to ważny aspekt patriotycznego wychowania. Podjęto zatem próbę zbadania, w jakim stop-

niu znane są dzieciom w wieku sześciu lat znaki, symbole Ojczyzny. Wyniki podjętej próby badawczej zamieszczono na rysunku 2.

Rys. 2. Znajomość przez dzieci sześciolatnie nazw symboli narodowych

Z danych ukazanych na rysunku wynika, że dzieciom sześciolatkiem bardzo dobrze znane są Godło Polski (100 % prawidłowych odpowiedzi) oraz nazwa najważniejszego miasta naszego kraju - stolicy Warszawy (100 % poprawnych odpowiedzi), a także 100 % badanych zna i określa prawidłowo barwy narodowe.

Wygląd herbu miasta Bydgoszczy określiło 97,8 % dzieci z przedszkoli grupy A, w grupie B prawidłowo herb miasta określiło 81,6 % sześciolatków, natomiast z grupy C - 70,8 %. Trudności, które zauważono u dzieci z przedszkoli grupy C, związane z niezajomością herbu swego miasta zdają się świadczyć o tym, iż znak, symbol rodzinnego miasta nie został dostatecznie wyeksponowany i przybliżony dzieciom oraz skutecznie przez nie utrwalony.

W rozmowie z dziećmi sześciolatnikami wystąpiły różnice w odpowiedziach na pytanie: Jak należy zachować się, gdy słyszysz hymn państwowy? Dzieci z grupy A i niewielu z grupy B przedszkoli wskazywały na poprawne formy zachowań:

- wysłuchać hymnu należy w postawie stojącej,
- należy zachować powagę, spokój podczas słuchania,
- zdjąć nakrycie głowy.

Odpowiedzi w takiej formie udzieliło 96,7 % dzieci z najstarszych grup przedszkolnych w grupie A, w grupie B - 52,2 % dzieci (dane uwzględniające zadowalającą, pełną odpowiedź na pytanie zamieszczono na rysunku 2). 3,3 % badanych z grupy A i 39 % badanych z grupy B wskazało dwie poprawne formy zachowań podczas słuchania hymnu narodowego. Zaledwie jedną formę poprawnego reagowania i zachowania się w czasie słuchania hymnu wymieniło 8,8 % dzieci z grupy B oraz 23,6 % dzieci sześciolatków z przedszkoli zakwalifikowanych do grupy C.

Dostrzegając doniosłe znaczenie treści patriotycznych zawartych w symbolach narodowych i dokonanie analizy sposobów eksponowania tych wartości na terenie przedszkola oraz znajomość przez dzieci takich pojęć, jak: godło, barwy narodowe, herb miasta, stolica Polski, hymn narodowy można stwierdzić, iż niezbędne i konieczne minimum w tym zakresie zostało dzieciom rzetelnie wpojone.

Nie ulega wątpliwości, iż informacje o kraju rodzinnym, opanowane ze zrozumieniem należą do ważnych elementów postawy patriotycznej.

W przedszkolach, realizuje się tematy kompleksowe, prezentuje się różne zagadnienia dotyczące Polski. W rozmowie kierowanej zwrócono uwagę na znajomość przez dzieci sześciolatnie, niektórych aspektów przyrodniczo-geograficznych, społecznych i kulturowych naszego kraju. O stopniu opanowania tych pojęć informuje rysunek 3.

Nazwy najważniejszych polskich rzek opanowały dzieci sześciolatnie w zadowalającym stopniu. W grupie przedszkoli A - 321 dzieci wymieniło nazwy Wisła i Odra. W grupie przedszkoli B - 98 dzieci nazwało poprawnie najważniejsze rzeki Polski. 51 dzieci z grupy C również podało prawidłowe nazwy. Z tych danych wynika, iż rozbudzając zainteresowanie rodzinnym krajem, nauczycielki przedszkoli przybliżyły dzieciom te nazwy.

Podobnie pozytywne wyniki zanotowano przy odpowiedziach na pytanie o nazwę morza i polskich gór. Nazwę morza znało średnio 82,1 % badanych dzieci sześciolatków, nazwę gór - Tatry znało średnio 79 % dzieci.

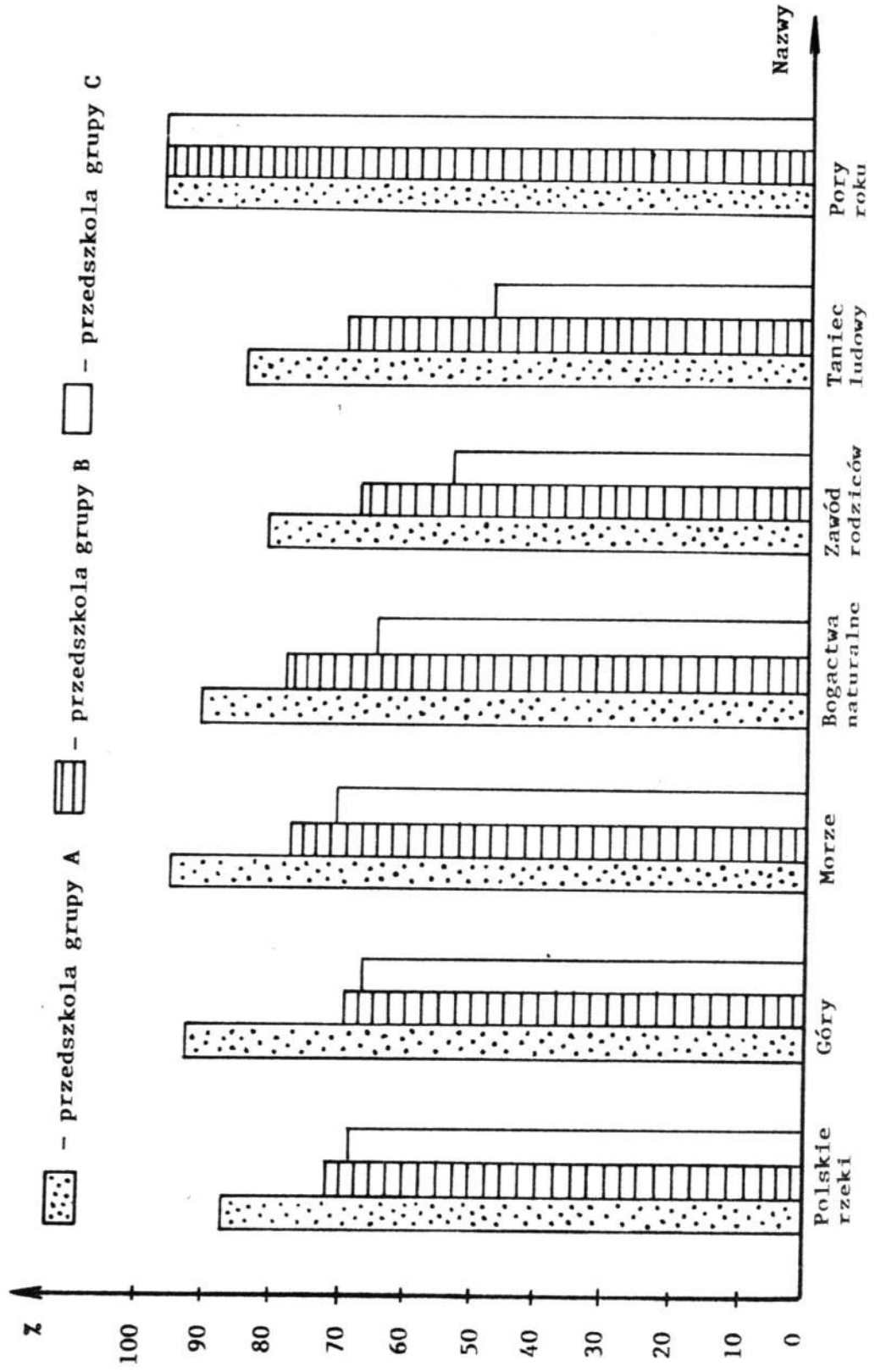
Dzieciom w przedszkolu przybliżyła się różne regiony kraju, w tym Śląsk, gdzie wydobywa się polskie bogactwo naturalne - węgiel. Trudna praca górników i nazwa bogactwa naturalnego, które wydobywają znane są dzieciom przedszkolnym, co potwierdzają poprawne odpowiedzi na postawione sześciolatków w tej kwestii pytanie (z grupy A - 92,3 %, z grupy B przedszkoli - 79,4 % dzieci, z grupy C - 65,3 % badanych podało prawidłową odpowiedź).

Dzieciom przedszkolnym znane jest dalsze środowisko społeczne, w tym pełnione przez ludzi zawody.

Jak wskazano wcześniej, dzieci z badanych grup przedszkoli znają niektóre zawody, i jak stwierdzono wiele wiedzą również o pracy swoich rodziców. Wśród wskazanych na rysunku 3. danych można wyróżnić cztery grupy odpowiedzi. Do pierwszej należą dzieci, które zarówno potrafią nazwać zawód, jak też wiedzą, na czym polega praca rodziców (30,5 % dzieci ze wszystkich grup przedszkoli zakwalifikowane do tej grupy). Oto niektóre odpowiedzi:

(Joasia, lat 6 - córka ekspedientki, mówi "Mama jest ekspedientką w sklepie z odzieżą. Sprzedaje tam ładne sweterki, sukienki"). (Jacek, lat 6, wie, że jego tatuś jest inżynierem i pracuje tam, gdzie budują domy). (Agnieszka, lat 6 - córka pielęgniczkarki).

Rys. 3. Znajomość przez dzieci sześciolatek nazw związanych z aspektami przyrodniczo-geograficznymi, społecznymi i kulturowymi Polski

gniarki, tak określiła pracę matki: "Mama jest pielęgniarką, pomaga ludziom, gdy są chorzy, robi opatrunki, zastrzyki").

Do drugiej grupy zaliczono dzieci, które wprawdzie nie potrafią nazwać zawodu rodziców, ale charakteryzują ich pracę (19,7 % badanych). Charakterystyczna jest tu wypowiedź Moniki, córki drukarza, która nie wie jak nazywa się zawód ojca, ale tak go charakteryzuje: "Tatuś ma takie białe papiery i napisy robi. Ma taką dużą maszynę i jak czerwony guzik naciśnie, to ona pisze".

Trzecia grupa obejmuje dzieci, które potrafią nazwać zawód matki lub ojca, ale nie wiedzą na czym praca polega (14,7 % dzieci). Na przykład siedmioletni Jarek wie, że matka pracuje jako księgowa, ale zupełnie nie orientuje się, na czym jej praca polega.

Do ostatniej grupy zaliczono dzieci, jest ich niewiele, bo 5,3 % wszystkich badanych, które nie potrafią nazwać zawodu rodziców, ani opisać ich pracy.

Wyniki odpowiedzi dzieci uznać można za zadowalające. Świadczyć one mogą o tym, iż w wychowaniu patriotycznym dzieci wzmacnia się ich więź uczuciowa z rodzicami, podejmuje się zagadnienia związane z najbliższym otoczeniem dziecka - domem rodzinnym.

Istotnym elementem wychowania w duchu miłości do Ojczyzny jest sztuka ludowa, które odzwierciedla się w muzyce, tańcu, kultywowanych zwyczajach, sztuce artystycznej. W rozmowie kierowanej, celem upewnienia się, czy niektóre elementy tej sztuki znane są dzieciom, zadano im pytanie o znajomość tańca ludowego. Dzieci sześciolatnie, ze wszystkich grup przedszkoli potrafiły wskazać nazwę tańca i tak: w grupie przedszkoli A - 87,1 % dzieci wymieniło wśród nazw taniec - krakowiak, kujawiak, mazur, w grupie B przedszkoli - 73,5 % dzieci wskazało nazwę tańca, w grupie C przedszkoli - 45,8 % sześciolatków podało nazwę polskiego tańca ludowego.

Ojczyzna to również, prócz innych istotnych elementów, piękna przyroda zmieniająca się w różnych porach roku. Pytanie skierowane do dzieci, związane ze znajomością pór roku i charakterystycznych zmian w przyrodzie, miało uzasadnić założenie, iż dzieciom w przedszkolu zbliża się i ukazuje piękno polskich łąk, lasów, pól, rzek.

Wszystkie dzieci sześciolatnie, z którymi prowadzono rozmowę kierowaną potrafiły wymienić tę porę roku, którą lubią najbardziej. Uzasadnienia wyboru ulubionej pory roku przez dzieci udowodniły, iż dostrzegają one piękno ojczyznej przyrody, krajobrazu polskiego, co świadczy o tym, że w przedszkolach dostarcza się dzieciom wiadomości oraz budzi przeżycia estetyczne w kontaktach ze środowiskiem przyrodniczym.

Budzeniu u dzieci zaczątków więzi uczuciowych z krajem służy również zainteresowanie ich pamiątkami historycznymi, elementami kultury narodowej, życiem niektórych sławnych Polaków.

Wyniki rozmowy kierowanej, przedstawiające znajomość tych zagadnień przez dzieci obrazuje rysunek 4.

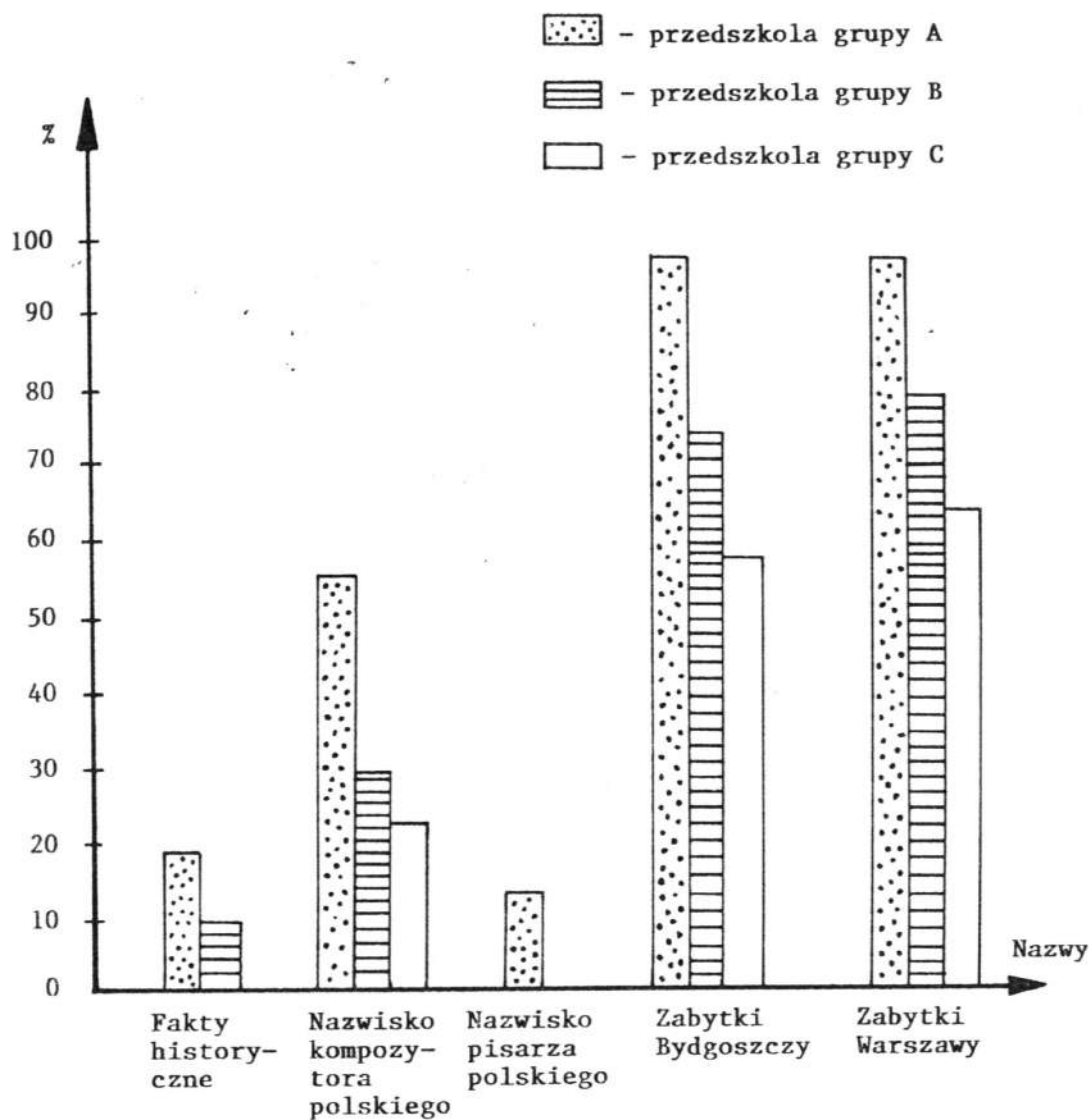
Dzieci sześciolatnie ze wszystkich grup przedszkoli, spośród przygotowanych pytań najlepiej potrafiły podać odpowiedź na pytanie o umiejscowienie Zamku Królewskiego. Prawidłowej odpowiedzi udzieliło 76,6 % dzieci sześciolatnich. Na równie wysokim poziomie znane są dzieciom zagadnienia związane z przeszłością swego miasta, bowiem 73,5 % badanych potrafiło wymienić i podać nazwy zabytków Bydgoszczy. Najczęściej wymieniano: Spichrze, Ratusz, Stare Miasto, Kościół Klarysek.

Nazwiska sławnych Polaków znane są w niewielkim stopniu. Na pytanie: Czym zajmował się Fryderyk Chopin? - tylko 55,8 % dzieci z grupy zaliczonej do przedszkoli A odpowiedziało poprawnie, iż komponował, pisał muzykę. Dzieci z pozostałych grup B i C w jeszcze mniejszym stopniu udzieliły poprawnej odpowiedzi (B - 28,6 %, C - 22,2 %). Świadczy to o tym, iż niewiele stworzono dzieciom okazji w przedszkolu, by przybliżyć im muzykę oraz sylwetkę wybitnego polskiego kompozytora.

Podobnie niskie wyniki osiągnęły dzieci, odpowiadając na pytanie o nazwiska sławnych polskich malarzy. Tylko 46 dzieci z przedszkoli grupy A, co stanowi 12 % badanych potrafiło wymienić nazwiska malarzy polskich wskazując na: Matejkę, Chełmońskiego, Malczewskiego.

Tylko około 8,9 % dzieci ze wszystkich grup przedszkoli wiedziało, iż dawno temu na Wawelu mieszkał król.

Z przedstawionych wyników badań wynika następujący wniosek, będący jednocześnie odpowiedzią na postawione na wstępie pytanie.

Rys. 4. Znajomość przez dzieci sześćioletnie nazw charakterystycznych dla elementów wiedzy historycznej

Dzieci sześćioletnie wykazują się na ogół zadowalającym poziomem znajomości zagadnień kształtujących w ich umysłach obraz ojczystego kraju. Sens działania przedszkola nie leży w tym, by dzieci zdobywały gruntowną wiedzę. Nie są one w stanie jeszcze wielu rzeczy pojąć, ale – jak wykazały wyniki rozmowy, rozumieją niektóre sprawy składające się na obraz kraju i żyjących w nim ludzi. Treść i siłę patriotyzmu determinuje wiele czynników, między innymi środowiska wychowujące, czas kiedy się je rozpocznie kształtować w sposób świadomy oraz, jak założono, częstotliwość stosowania problematyki o tematyce patriotycznej w pracy wychowawczo-dydaktycznej przedszkola.

W literaturze traktującej o wychowaniu dzieci w duchu miłości do ojczyzny, autorzy orzekają⁴ o potrzebie systematyczności w realizacji zadań wychowania patriotycznego. Za taką systematycznością przemawiają też wyniki badań zaprezentowane w niniejszym artykule. Kształtowanie uczuć miłości do kraju, poznanie go, wymaga regularnych i rytmicznych poczynań, a nie okazjonalnego traktowania. Nie ulega wątpliwości, że informacje o kraju rodzinnym, określone wiadomości prezentujące różne zakresy Polski w większym stopniu znane są tym dzieciom, z którymi często i regularnie realizuje się tematy poświęcone poznaniu otoczenia rzeczowego, przyrodniczego i społecznego.

PRZYPISY

¹U. Kacprzak-Kazubowska: O znaczeniu okresu wczesnego dzieciństwa. "Wychowanie w Przedszkolu" 1993, nr 10.

²Program wychowania w przedszkolu. Nr DKO-4013-1/92. Warszawa 1992.

³J. Lubowiecka: Jak baśnie i legendy Ireny Kwintowej stały się inspiracją do poznania własnego regionu. "Wychowanie w Przedszkolu" 1994, nr 8.

⁴Por. A. Sawicka: Z problematyki wychowania patriotycznego w przedszkolu. Warszawa 1989, Wychowanie patriotyczne młodzieży. Bydgoszcz 1995; E. Brodacka-Adamowicz: Kilka słów o wychowaniu patriotycznym. "Edukacja : dialog" 1994, nr 61.